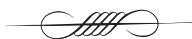

KISPÁL RICHÁRD

richard.kispal@gmail.com

hallgató (SZTE JGYPK)

A magyarországi szerbek és a magyar állam kisebbségpolitikája az első világháborúban

— Serbs in Hungary and the Minority Policy of the Hungarian State in World War I —

Abstract As an act of war of the World War I, the Monarchy confronted primarily Serbia which is an issue worth analysing since a considerable Serbian population of almost half a million people lived in the southern territories of the Kingdom of Hungary directly along the frontline. The political activity of the Serbs in Hungary showed an alternating image during this period, as a part of them remained loyal to the Monarchy, while others supported secession. In the case of Serbians, Hungarian minority policy applied different methods to maintain stability in the hinterland and to win the war. From the distance of hundred years, this dichotomy seems difficult to fully explore, at the same time a new picture can be drawn of the Serbian-Hungarian relations by presenting this aspect.

Keywords minority policy, Southern Hungary, World War I, Serbian minority, geopolitics

DOI 10.14232/belv.2015.4.3

<http://dx.doi.org/10.14232/belv.2015.4.3>

Cikkre való hivatkozás / How to cite this article:

Kispál Richárd (2015): A magyarországi szerbek és a magyar állam kisebbségpolitikája az I. világháborúban. *Belvedere Meridionale* 27. évf. 4. sz. 42–59. pp

ISSN 1419-0222 (print) ISSN 2064-5929 (online, pdf)

(Creative Commons) Nevezd meg! – Így add tovább! 4.0 (CC BY-SA 4.0)

(Creative Commons) Attribution-ShareAlike 4.0 International (CC BY-SA 4.0)

1. A magyar–szerb viszony száz éve és ma

Az első világháború legjelentősebb katonai-politikai eseményeit, illetve végkimenetelét ismerjük, a szakirodalom és a történelemtudomány már alaposan feltárta a háborús éveket, azonban a Magyar Királyság és nemzetiségeinek háború alatti viszonyairól keveset tudunk. A Monarchia elsősorban Szerbiával került szembe a háború kirobbanásakor, ami azért is vizsgálandó kérdés, mivel egy jelentős, közel fél millió fős szerb közösség élt a Magyar Királyság déli határain, közvetlenül a front mentén¹. A magyar kormány, valamint az osztrák-magyar hadvezetés érzékelte a helyzet abszurditását, illetve „tűzfészek” jellegét, így 1914 és 1918 között igyekezett engedményekben részesíteni ezen közösséget, a lojalitás fenntartása érdekében.

De milyen is volt a korabeli közhangulat a háború kapcsán, illetve a szerb kisebbséget illetően? Hogyan vélekedett a közvetlenül érintett helyi sajtó a háborúról, Szerbiáról, továbbá egyes szerb anyanyelvű állampolgáraitól? Volt-e belpolitikai törésvonal a kérdés kapcsán? Nem utolsósorban pedig Szerbia és a délszlávok összességében hogyan is látták a Monarchiát? Tanulmányomnak hiánypótlás a célja, feltárni ezen négy év sajtóorgánumainak az álláspontját a leegyszerűsített definiált szerb–magyar viszony kapcsán. Ez alapján az alábbi kérdéseket szeretném megválaszolni

1. *A magyar politika elkerülhette volna-e a Szerbiával, valamint a magyarországi szerbekkel való konfliktust?*

2. *Lojális volt-e a magyar államhoz, illetve el akart-e szakadni a magyarországi szerbség?*

3. *100 éve ellenséges volt-e a magyar–szerb viszony, vagy pedig csak a nagyhatalmi játszma generálta a háborút?*

4. *Végül a háborús négy évet követően azt az „állami bánásmódot”, amit a szerbek kaptak – „elszenvedtek” a Magyar Királyságtól, később hasonlóan alkalmazta-e a Szerb-Horvát-Szlovén Királyság – Jugoszlávia újonnan „szerzett” kisebbségeivel szemben (magyarság, németiség) és miért?*

A kutatás módszertana két alappilléren nyugszik: párhuzamban szükséges a vonatkozó szakirodalomnak a másodelemzése, emellett a sajtóelemzés (forráselemzés), amely átfogó „diagnózt” képes adni a korabeli viszonyokról. A tanulmány a térség viszonyaival foglalkozó helyi lapokat, mint a *Délmagyarországot*, illetve a *Szegedi Naplót* veti alá alaposabb elemzésnek. A *Délmagyarországról* elmondható, hogy jobbára polgári, liberális, inkább ellenzéki alapokon nyugvó lap volt a vizsgált időszakban, míg a *Szegedi Napló* képviselte a „nemzetibb”, függetlenségi oldalt, így a két orgánum elemzésével is egy dichotómia feltárása lehetséges. Ezen lapok forrásai azért is érdekesek, mivel nem csak országos, mondhatni nagypolitikai kontextusba helyezik a szerb-magyar kérdést, hanem helyi szinten mutatják be (Bács-Bodrog-, Torontál-, Temes-, Csanád- és Csongrád-vármegye) a valós képet a két nép együttéléséről, esetleges ellentéteiről. A „szó szerint” lejegyzett és felhasznált források több esetben kapcsolódnak majd az I. világháború sorsfordító eseményeihez (a teljesség igénye nélkül), továbbá vizsgálatra kerülnek olyan „helyzetek” is, mint például az újszentiváni szerbek lojalitása, melyekről az utókor megelégedezik. Az előzetes hipotézis abban áll, hogy mind a két napilap egy „standard” képet ad majd a világháborús viszonyokról, külön kiemelve és hangsúlyozva a hadi eseményeket, míg az olyan érzékeny problémákat, mint a

¹ A horvát–dalmát területeken élő szerbeket nem beleértve.

nemzetiségi kérdést, csak utalásokon keresztül, „a sorok között olvasva” lehet majd értelmezni. Ezen okból a két napilapot és forrásait külön-külön érdemes elemezni, egyenként felállítva a négy év kronológiáját, amelyek a tanulmány végére egy koherens képet adnak majd.

A kutatáshoz az alábbi szakmai anyagok, tudományos munkák jelentetik az alapokat² és egyben szolgálnak értelmezési keretül: *Galántai József: Magyarország az első világháborúban*, *John Keegan: Az első világháború*, *Vermes Gábor: Tisza István és a Trianon Kutatóintézet folyóirata*, a *Trianoni Szemle* vonatkozó számai. A vizsgált források és szakirodalmak az 1914. június és 1918. december közötti intervallumot ölelik fel.

A kérdésnek aktuálpolitikai vonzatai is vannak. Száz évvel a háborút, illetve a sorozatos szembenállásokat követően Magyarország és Szerbia viszonya napjainkig sem tisztázott. Létezik még a hozzávetőlegesen 250 ezer főt kitevő vajdasági magyar közösség, amelynek helyzete hasonló a magyarországi szerbek XX. század eleji jellemzőihez (határ mentén él, részben elkeveredve a többségi nemzettel, autonómiájának az igényét a többség ellenzi). Azonban a múltértelmezés mindkét fél álláspontját vizsgálva máig sem nyugszik konszenzuson, vannak még olyan törésvonalak (lásd Gavriló Princip értelmezése, későbbi – második világháborús – atrocitások valós felvállalása), amelyek jelenleg áthidalhatatlannak tűnnek. Szerbia 2014 januárjában aláírta az Európai Unióhoz való csatlakozást megelőző társulási szerződést, minek értelmében megközelítőleg 10 év múlva a közösség tagja lehet. A háború alatti szerb-magyar viszony vizsgálatával egy olyan „állatorvosi ló” kerül elemzésre, amelyből a jelenlegi események és folyamatok is eredeztethetők, illetve jövőbeni alternatíva körvonalazása is lehetséges.

2. Történelmi felütés: a magyar kisebbségpolitika az 1910-es években

A „Nagy Háború” előestéjén negatív, konfliktusgeneráló folyamatok uralkodtak Európa szerte, mondhatni a háború szele már megérintette a szemben álló szövetségi rendszereket (antant-központi hatalmak törésvonala). Olyan erőpróbák zajlottak ekkor, mint a balkáni háborúk, vagy a marokkói válság, amelyek önmagukban elegendőek lehettek volna egy világégés kiprovokálásához, esetleges kirobbantásához. A nagyhatalmak a pentarchia kontinentális egyensúlya, illetve egymás közötti háttéralkuik révén ekkor még a nyílt katonai konfliktust képesek voltak megátolni.

Ilyen feszült nemzetközi légkör fókuszában létezett az Osztrák-Magyar Monarchia, mint a központi hatalmak egyik tengelye, valamint annak egyenrangú tagállama, a Magyar Királyság. A magyar elem a Kárpát-medencében az 1867-es kiegyezést követően 40 %-ról 51-52 %-ra kúszott fel³, azonban a kisebbségi kérdés továbbra is az állam kardinális problémája maradt, amit társadalmi (szociális) és gazdasági válság is sújtott ezen években. Az 1910-től kormányt adó Nemzeti Munkapárt Tisza István vezetésével érzékelte a lehetséges katonai konfliktusok és a kisebbségi kérdés összefonódásának veszélyét, ezért több eszközzel megkísérelte konszolidálni a problémát. Első lépésként Tisza választási paktumot kötött a nemzetiségi pártokkal, melyek a megállapodás értelmében „odaszavaztak” a kormánypártra. Ennek a nemzetiségi gesztusnak ellenére a magyar elit meghátrált, félve a túlzott kisebbségi befolyástól, így megszegte az egyezményt, minek ered-

² A tanulmány fogalmi kerete a TILKOVSKY 1998. munkát veszi alapul a továbbiakban.

³ A magyarság növekedését több tényező mozdította előre, mint a peremterületeken élő nemzetiségek tagjainak a jobb élet reményében nyugatra történő vándorlása, gazdasági-kulturális okokból önkéntes asszimiláció, a nyelvhatáron élők identitásváltása, illetve 1907-től a Lex Apponyi révén erőszakos magyarosítás.

ménye az lett, hogy a korábban 26 nemzetiségi képviselő száma nyolcra csökkent. Kisebbségi érdekképviselő nélkül pedig az érintett nemzetiségek általánosságban akkor és napjainkban is úgy reagálnak, hogy elkezdene a függetlenséget zászlajára tűző illegális szervezetekben, illetve a szeparatizmusban gondolkodni. A más állami keretre történő „váltást” pedig csak erősítette a frissen függetlenedett, a balkáni háborúkban területét és tekintélyét jelentősen megnövelő Szerbia kommunikációja és a szerb államnak a délszlávokat egy állami keretben való egységesítését zászlajára tűző nacionalizmusa (a szerb főváros, Belgrád, a földrajzi közelsége miatt jelentős kulturális-politikai hatást gyakorolt a délvideki szerb közösségre).

1910 és 1912 között mind a Monarchia és Szerbia, mind pedig a magyar kormány és a szerb kisebbség viszonylatában tovább mélyült a válság. A magyar kormány ekkoriban korlátozta annak a szerb, ortodox egyháznak az autonómiáját, amely egyben a kisebbség közösségi életének motorja is volt (lásd. iskolák fenntartása, kultúra ápolása, politikai szervezetekkel való összefonódottság). Szerb részről felmerült az igény az önálló nyomdára, sajtóra, amely egyben a szeparatista egyesületek publikációs politikáját szolgálta volna ki. A „délszláv politikában” a magyar kormány viszonya nem csak a szerb, de a horvát kisebbséggel is megromlott, amelynek fő oka az 1910-ben elfogadott választójogi törvény volt, ami 1912-től felszámolta az 1868-ban kialakult közjogi viszonyokat és felfüggesztette a horvát autonómiát, áttérve központi, rendeleti kormányzásra. A kérdést tovább árnyalta a Monarchián belül a délszláv elem növekedése Bosznia-Hercegovina 1908-as annektálásával. Az annexió komoly nemzetközi konfliktust váltott ki: az orosz külpolitika Szerbiát 1910-től látványosan támogatni kezdte, sőt az 1912-1913-as I. Balkán-háborúban már beszívárogyva katonai segítséget is nyújtott neki, emellett a szerb nacionalizmus mind a magyar területeken, mind pedig a Balkánon erősödő tendenciát mutatott (a régió szerbségének támogatottságában is). Mindezen tények ismeretében elmondható, hogy a Monarchia nemzetiségpolitikája a nagy nemzetközi politikán belül sajátos konstellációt alkotott.

A világháború előtti években Tisza István, mint magyar miniszterelnök, kifejezetten háborúellenes álláspontot vallott, mivel érezte, hogy a Monarchia és Szerbia, közvetve pedig a Monarchia és az Orosz Birodalom közötti konfliktus könnyen nagyhatalmi játszmává válhat, amely akár a dualista államalakulat, azon belül pedig a történelmi Magyarország széthullásával is fenyegethet. Felismerve a veszélyt, Tisza a korábbi magyar politikai gyakorlattól eltérően 1913-tól konszenzusos, tárgyalásos politikát igyekezett megvalósítani a nemzetiségekkel. Ez a politikai magatartás igaz kiváltotta a konzervatív körök rosszsallását, emellett a nemzetiségek kevesellték is ajánlatát, mégis Tisza autokrata személyiségének köszönhetően⁴ képes volt ezen nehéz helyzetben konstruktív megállapodásokat kötni. Ilyen volt a Felvidéken elért gazdasági és szociális fejlesztőprogram, amely főleg a szlovákságot és a ruszinokat érintette. Tisza, az 1868-as években vallott liberális, egyéni jogegyenlőséget szorgalmazó gyakorlatot alapul véve, a nemzetiségi kérdést fejlesztőprogramok, továbbá modernizáció révén kísérelte meg kordában tartani, amely mellett olyan szimbolikus gesztusokat is tett, mint a tisztségviselői karban a nemzetiségi arány megemlése, a nyelvhasználat bővítése, vagy az 1907-es Lex Apponyi által megindított magyarosítás visszafogása. A magyar miniszterelnök ajánlata a szlovákság és a románság körében pozitív visszhangot váltott ki (előbbinél hűségserződés, utóbbinál tárgyalási alap), azonban a szerb közösség, amely széleskörű területi autonómiát követelt, továbbra is kevesellte azt (délszláv állam vágya).

A pozitív, együttműködésre okot adó folyamatoknak az első világháború kitörése szabott

⁴ Az úgynevezett obstrukció eltörlése céljából a házórséget felhasználva Tisza kivezettette az ellenzéki képviselőket a parlamentből.

gátat, amelyben a magyar államnak, hovatovább nemzetiségeinek az ellenfelei a nemzetiségek anyaállamai voltak, legfőképp pedig az a Szerbia, kinek határai mentén a történelmi Magyarországon belül jelentős szerb etnikai tömb élt. A magyarországi nemzetiségek 1914 júliusától igen nehéz „pszichológiai helyzetbe” kerültek, mivel anyaállamukhoz identitásuk kötötte, ugyanakkor többségük lojális volt a Magyar Királysághoz is. Ugyancsak kényes helyzetet teremtett az a közös hadsereg, amelyben az osztrákokon, németeken és magyarokon túl szerbek, horvátok és románok is harcoltak, sőt egész zászlóaljakat, katonai egységeket alkottak. Ezt a konfliktus-közelit helyzetet a hadvezetés úgy kísérelte meg áthidalni, hogy más frontra helyezte azon csapatokat, amelyeknek amúgy anyaországuk ellen kellett volna harcolnia – amennyiben lakhelyük szerint osztják be őket. Zárójelben megjegyzendő, hogy a háború végére a katonai morál romlásának egyik oka a közös hadseregben pont ezen sokszínűség, a divergáló érdekek felszínre kerülése és egyben az irányíthatatlanság volt.

A magyar és az osztrák politikai vezetés is érzékelte, hogy háborúban nemzetiségi békére van szükség, ezért több rendeletben kísérelt meg a magyar kormány engedményeket adni nemzetiségi állampolgárainak. Ilyen volt a Sándor József belügyminiszter által kiadott 8400/1914-es rendelet, amely engedélyezte a nemzetiségek széleskörű nyelvhasználatát, illetve nemzeti jelképeinek kitűzését, akár a hadseregben is. A rendelet továbbá szabályozta, hogy a főleg nemzetiségek lakta (például Délvidék), katonailag érintett területeken megerősítették a polgári közigazgatást, szembe menve a korabeli bevett statáriális gyakorlattal. Ugyanezen év 114000⁵-es számú rendelete kimondta a Lex Apponyi mérséklését, amely szerint, amennyiben eléri az egyharmadot a nemzetiségek aránya egy adott iskolában, úgy kötelező a kisebbséghez tartozó tanulók anyanyelvi oktatása. A kedvezményeket és a konszolidált helyzetet az 1917-es kormányváltás, ezzel együtt Tisza menesztése söpörte el. Mind az Esterházy Mór, mind pedig a Wekerle Sándor vezette kormány a nemzetiségi jog szűkítésében látta az ország stabilizálásának lehetőségét a háború válságos éveiben, amit úgy kísérelt meg elfogadtatni, hogy az állampolgári jogokat az 1870-es évekhez hasonlóan szélesen bővítette, míg a kollektívet – amit a nemzetiségek igazából igényeltek – csökkentette. E két kormány intézkedései között szerepelt a nemzetiségi egyházak társadalmi tevékenységének korlátozása, a magyar nyelv, emellett annak oktatásának erősítése, a nemzetiségek által lakott területeken a birtokforgalom lassítása, legradikálisabb esetben pedig tervezett magyar-telepítés is. Az 1917-től kialakuló kisebbségpolitikai gyakorlatról így egyértelműen elmondható, hogy visszalépést jelentett a korábbiakhoz képest, amelyen súlyosbított azon katonai helyzet is, miszerint Románia is hadba lépett a Monarchiával szemben, valamint az antant 1916-tól tárgyalta a magyarországi nemzetiségekkel egy esetleges kiválás és annak támogatásának lehetőségéről.

Az „i-re a pontot” az 1918. áprilisi események tették fel a Rómában tartott Nemzetiségi Konferencián, ahol a Monarchia nemzetiségei döntöttek az államalakulattól való végleges elszakadásról (azaz a föderalizálás elutasításáról is), illetve az önálló nemzetállamok jövőbeli kialakításáról. A konferencián elhangzottakat, illetve igényeket összefoglaló záródokumentumot az antant szinte maradéktalanul elfogadta, amely már körvonalazta a háborút követő területi változásokat és az újonnan kialakuló geopolitikai helyzetet. Ezen dokumentum értelmében egy erős délszláv királyság képe vizionálódott, amelyben a magyarországi szerbek jelentős szerepet voltak hivatottak betölteni. Az 1918-ban kimondott függetlenségi deklarációk egyértelműen a

⁵ 1914. augusztus 13. A m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter 1914. évi 114 000. sz. rendelete (utasítása) az állami elemi népiskolákban a nem magyar anyanyelvnek kisegítő nyelvként való felhasználásáról, és mint tantárgynak tantervszerű tanításáról

korábbi magyar kisebbségpolitika csődjét jelzik, amit az a tény is tovább erősít, hogy a szerbek egy „fejletlenebb államba szakadtak el”⁶. A tanulmány elkövetkezendő szakaszainak fókuszában ezen etnikum sajtó által közvetített helyzete, politikája, illetve a többség részéről történő megítélése kerül vizsgálatra, az 1914–1918 közötti időszakra korlátozva.

3. Szerbek Dél-Magyarországon, avagy a Monarchia és Szerbia ütközőzónájában

A sajtóelemzést megelőzve néhány gondolatban szükséges feleleveníteni, hogy miképpen is alakult a dél-magyarországi, délvidéki (ma vajdasági és Dél-magyarországi) demográfiai helyzet, illetve a szerbség milyen számarányban és hol helyezkedett el, amely statisztikai vonások az 1918-as évet követően határképző tényezővé váltak. A szerb nemzetiség sajátos földrajzi helyzetéből fakadóan egy birodalom, a Monarchia peremterületein élt, közel anyaországához, elkeveredve több más nemzetiséggel, mint a hasonló lélekszámú németiséggel és az ekkor még többségi magyarsággal⁷. Ez a „multikulturalizmus – soknemzetiség” Délvidéken magában hordozta a konfliktus magvait: ilyenek voltak az 1848–49-es szabadságharc idején az egyes nyelvhatáron lévő falvak lakossága közötti etnikai atrocitások, fegyveres konfliktusok, illetve az I. világháborúban és az azt követő években jellemző kisebbségellenes intézkedések⁸. A demográfiai áttekintést követően a Monarchia és Szerbia kapcsolatát sem lehet elhanyagolni, amely viszonyrendszert, hovatovább megállapításokat később a sajtóban megjelent források hivatottak alátámasztani.

A demográfiai helyzet rövid bemutatásához két népszámlálás, az 1900. és az 1910. évi adatoknak összevetése releváns. 1900-ban a népszámlálás a következő adatokat rögzítette a magyarországi szerbekről: Horvát-Szlavónország nélkül a Magyar Királyság területén mintegy 437 700 szerb élt, akik 1900-ban a lakosság 2,6 %-át tették ki⁹. A két népszámlálás közötti egy évtizedben a szerbek létszáma és aránya növekedett Magyarországon (közel 24 000 fővel), amit az a tény is alátámaszt, hogy a többi nemzetiség nagyobb mértékben vándorolt el az országból, illetve a közeli szerb állam és Bosznia anektálása révén jelentős létszámú szerb népesség vándorolt be (vagy költözött át) az ország déli részébe. Utolsó pontos adatokkal az 1910. évi népszámlálás szolgál¹⁰, amely ugyancsak különbséget tesz a Horvát-Szlavónországok és Magyarország területén élő szerb közösségek között. Ekkor összesen 1 106 471 szerb élt a Monarchia magyar „részében”, melyből 644 955 „Horvátországban”, keveredve a horvátokkal, míg 461 516 a Szerémségben, Bácskában, Bánátban és szétszóródva más vármegyékben (például a tanulmány relevanciája szempontjából Csanád vármegyében, de jelen voltak Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyében és az ország más részeiben is). Ez az 1,1 millió fős közösség a Magyar Királyság összlakosságának 5,3 %-át tette ki (Horvátország 24,6 %-át)¹¹, tehát a nemzetiségek közül az ötödik volt nagyságát

⁶ Hasonlóan a Német Császárságtól az I. világháború után Lengyelországhoz elcsatolt lengyel közösséghez.

⁷ Nem beszélve a délvidéki szlovák, rutén, vagy román közösségekről.

⁸ 1942-ben magyar impérium alatt az újvidéki hideg napok, vagy 1944–45-ben Tito partizánjainak a tisztogatása, illetve 1945-öt követően a németiség kitelepítése, radikális esetben pedig legyilkolása.

⁹ *Magyarország népessége*.

¹⁰ Osztrák–Magyar Monarchia adatbank. Forrás: omm.hu <http://www.omm1910.hu/?adatbank> – Hozzáférés: 2014. július 15. 19:41.

¹¹ Az 1910-es népszámlálás. Forrás: sulinet.hu http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/magyarorszagi_nemzetisegek/horvatok/a_magyarorszagi_horvatok_1910_1990/pages/005_az_1910es_nepszamlalas.htm Hozzáférés: 2014. július 15. 19:43.

a Monarchia okkupálta¹⁴, majd annektálta Bosznia-Hercegovinát (1908), illetve elérte, hogy az ugyancsak frissen függetlenedett Montenegró (Crna Gora, 1878) ne egyesülhessen Szerbiával, jelentős akadályt görgött a délszláv egység víziója elé. Ezen a helyzeten nagy mértékben a balkáni háborúk sem változtattak, amelyekben igaz Szerbia orosz segítséggel megnövelte területét, de nem sikerült a fejlettebb északi, valamint nyugati szerblakta területeket megszereznie (Osztrák-Magyar Monarchia fennhatósága alatt álltak), sőt kisebb szomszédjaival, mint Bulgáriával is, konfliktusba-határvitába került (Macedónia kérdése).

Azonban a magyar-osztrák vezető elitnél aggodalomra és bizalmatlanságra adott okot, hogy a balkáni válság kitörésekor a magyarországi szerb lakosság nyíltan kifejezte szimpátiáját a Szerb Királyság mellett, pénzgyűjtéseket szerveztek, illetve számos fiatal szerb férfi szökött át a határon a célból, hogy csatlakozhasson a szerb hadsereghez. Még inkább feszítette a „két nép és állam” viszonyát, hogy a magyarországi szerblakta városokban provokátorok járták a közösségeket és izgattak a magyar állameszme, illetve a magyar lakosság ellen. Igaz a Monarchia mind lakosságszámában, mind területben tízszerese volt a „parányi” Szerbiának, mégis elmondható, hogy a friss délszláv állam regionális ellenfele volt a birodalomnak, főképp azon okból is, hogy egy erős szövetséges, az Orosz Birodalom, vállalta a prókátor szerepet, melynek ugyancsak ellentétei voltak a Monarchiával (orosz pánszlávizmus: lengyelek, csehek, szlovákok, ukránok „megnyerése” céljából).

Az 1914. június 28-án elkövetett Ferenc Ferdinánd elleni merénylet mindkét állam számára kényes helyzetet teremtett. A Monarchia a Szerbiával való leszámolást későbbi években tervezte, ellenben nemzetközi rangján csorbított volna az esett fölött való elsiklás. Az érem másik oldalán Szerbia nem kívánt hadiállapotba kerülni egy nálánál jóval nagyobb erejű hatalommal, továbbá lekötötte erejét a második Balkán-háborúban frissen szerzett területek konszolidálása és egyben beolvasztása, illetve hadsereg újraszervezése, átcsoportosítása. A bizonytalanságot az Orosz Birodalom Szerbia mellett történő kiállása számolta fel (szövetségi garanciarendszer), minek következtében Szerbia visszautasította a Monarchia 1914. július 23-án küldött ultimátumát, így már csak a diplomáciai keretet kellett megteremteni a háború kirobbantásához.

De mi is volt az érdeke a Monarchiának a Szerbiával való leszámolásban? Vélhetőleg a trónörökös meggyilkolása¹⁵ önmagában nem lett volna képes egy háborút kirobbantani, amennyiben nem kapcsolódik ahhoz stratégiai, gazdasági, végül katonai érdek. A Monarchia pedig balkáni hegemoniára törekedett, amit akadályozott egy „regionális hatalommá” váló Szerbiának a léte, ezért az osztrák-magyar elit és külpolitika fő célja az volt, hogy gyenge, mondhatni vazallus államok létezzenek a térségben, akikkel az „oszd meg és uralkodj” elv alapján kívánt politizálni¹⁶, őket irányítani. Szerbiával szemben a birodalomnak csak minimális, stratégiai jellegű területi követelései voltak, mivel a magyar elit ódzkodott a szláv elem további növelésétől az ország déli részében – amit Tisza István több esetben is hangsúlyozott (a trializmustól, vagy a föderalizációtól való félelem). Azonban mindent fölülírt a szövetségi politika (illetve az évtizedes fegyverkezés), így a Német Császárság támogatását élvezve a Monarchia 1914. július 28-án hadat üzent Szerbiának, két héttel később pedig már egész Európa hadban, majd nem sokkal ezután lángban állt.

¹⁴ Az 1867-es osztrák-magyar kiegyezést követő időszakban megváltozott Délvidék geográfiai és katonaföldrajzi funkciója, a Monarchia csapatai részben erről a területről kiindulva okkupálták Bosznia-Hercegovinát, majd az első világháború hadi eseményei is ebből a térségből kezdődtek meg.

¹⁵ Rádásul a korszakban az anarchisták támadásai, merényletei révén Ferenc Ferdinánd meggyilkolása nem volt példátlan esemény.

¹⁶ Ezt a célt szolgálta volna Szerbiának a balkáni háborúkban szerzett területeinek felosztása a környező bolgárok és albánok között.

Érdemes Tisza Istvánnak közvetlenül a hadüzenet előtt az uralkodóhoz küldött memorandumát a kérdéskörhöz kapcsolni, ami „megváltoztathatta volna” a magyarság sorsát, valamint a XX. század történéseit egyaránt: *„Egy általunk provokált háborút valószínűleg nagyon kedvezőtlen feltételek mellett kellene végigküzdenünk, míg a leszámolásnak későbbi időre halasztásával, ha ezt az időt diplomáciailag jól használjuk ki, az erők arányának javulását érhetnők el.”*¹⁷ Tisza szavai nem keltettek nagyobb visszhangot, a katonai és a politikai elit a háború mellett állt, így a világegést nem lehetett már elkerülni, emellett II. Vilmos ígérete sem teljesült, miszerint: *„Mire a falevelek lehullanak, győztes katonáim itthon lesznek!”* Nem így történt.

4. Délszlávok – főképp a szerbség – a korabeli helyi magyar sajtóban

A háborút megelőzően *„a magyar politikai elit süketet és vakot játszott, se a külső, se a belső kihívásra nem tudott megfelelő válaszokat adni. A többség észre sem vette, hogy mekkora a baj. El volt foglalva a napi politika apró-cseprő küzdelmeivel, sütkérezett saját nagyságában, élvezte a parlament gyönyörű új épületét és alapvetően úgy érezte: minden rendben van.”*¹⁸

Az országos és a helyi lapok ekkortájt megjelent kiadványairól általánosságban elmondható, hogy napról-napra, folyamatosan a nagyobb horderejű eseményeket vizsgálták, mint Ferenc Ferdinánd halála, a hadüzenet, vagy pedig a front történései, azonban „elvéve” megjelentek a magyarországi szerbekről is hiteles, a tanulmány szempontjából pedig releváns tartalmak. A helyi sajtó napi szinten főképp a háború első két évében „cikkezett” Szerbiáról, ameddig a déli front fenállt és a délszláv állam nem kapitulált, illetve 1918 szeptemberében újra nem lett a Monarchiával szemben hadviselő fél és kezdte meg Dél-Magyarország megszállását (francia csapatok segítségével). Ezen okokból a két helyi lap által közölt vonatkozó cikkeket szükséges feltárni, kronologikusan párhuzamos módon elemezni – amelyek eltértek a „mainstream” – országos történésektől.

IV.1. Délmagyarország

A Délmagyarország hasábjain a háború előestéjén és kitörésekor számos cikk jelent meg napi szinten Szerbiáról, közvetve pedig a délszlávokról, így a magyarországi szerbekről is. A Délmagyarország, mint helyi napilap „vonzáskörzetébe”¹⁹ olyan nagyobb városok tartoztak, mint Szeged, vagy Szabadka, amelyeket övező kisebb településeken, az úgy nevezett agglomerációban, jelentős szerb közösség élt, így a közbeszédben nem csak nagypolitikai, de helyi szereplőként is jelen volt a szerbség (Ókeresztúr, Ó- és Újszentiván). Az első vizsgált tudósítás 1914. augusztus 12-én jelent meg *„Hogy dolgozott Szerbia a monarchia egysége ellen”* címmel. Ismert, hogy a szarajevói merényletet követően a Monarchia 1914. július 23-án egy ultimátumot²⁰ fogalmazott meg Szerbia felé, melyben több teljesíthetetlen feltételt is szabott, többek között a Narodna Odbrana szervezetnek az azonnali felszámolását, amelynek célja egy egységes délszláv állam megteremtése

¹⁷ GALÁNTAI 2001. 85.

¹⁸ Megszámláltattál. A magyar tragédia előérzete. mandiner.blog.hu

¹⁹ Közvetve pedig a lap érintette az újvidéki, a zombori, de még az aradi eseményeket is.

²⁰ A Monarchia ultimátuma Szerbiának: „2. azonnal felosztatja a Narodna Obranának nevezett egyesületet, elkobozza propagandájának összes eszközeit, és hasonlóan fog minden olyan társaság és szervezet ellen eljárni, amely az Osztrák-Magyar Monarchia ellen irányuló propagandával foglalkozik; a királyi kormány gondoskodni fog róla, hogy a felosztatott egyesületek más név alatt és más formák között ne folytathassák működésüket.” tudasbazis.sulinet.hu

volt. A tudósítás a következőket írta Magyarország déli határai és lakosai kapcsán: „*A Narodna odbrana főfeladatai közé tartozik, közeli és távoli, a határon túl lakó testvéreinkkel és a világon lévő többi barátunkkal való összeköttetés. Ezen a szón - nép - a Narodna odbrana egész népünket érti, nem csak a szerbiait. Reméli, hogy az általa Szerbiában teljesített munka a Szerbián kívül élő testvéreknek buzdításul fog szolgálni a magánkezdeményezés munkájában való élénkebb részvételre, hogy erős szerb Narodna odbrana megteremtésével egyúttal végbemenjen a mai új föllendülés valamennyi szerb területen.*” A tudósítás szerzője egyértelműen megfogalmazza azt a korabeli közhangulatot a térségben, hogy Szerbia nem csak a szerblakta „földre” tart igényt, de feltehetően magyar és más nemzetiségek lakta területeket is kiszakítana a Monarchiából. Ugyanezen számban azonban egy ellentmondás is tapasztalható; a rövid hírek között szerepel „*Az ókeresztúri szerbek hazafiassága*” címmel egy rövid írás, amely a helyi szerbek lojalitását tükrözi, tehát szó sem esik esetleges szeparatizmusról. „*A mostani viszonyok között kétségtelenül a legnehezebb helyzetben vannak azok a szerb nemzetiségek, akik Magyarországot vallják hazájuknak és magyar érzelmeket táplálnak lelkükben. Pedig, hogy a délvidéki szerbek nagy része milyen hazafiasan viselkedik, azt élénken illusztrálja az ókeresztúri szerb hitközség közgyűlése, mely egyhangúlag, nagy lelkesedéssel a Vörös Kereszt Egyesület támogatására ezer koronát szavaztak meg, a hadba vonult katonák családtagjai részére pedig 500 koronát. (...)*” Egy 1914. szeptember 14-i, „*Hazafias szerbek*” című hír is a lojalitást fogalmazza meg, cáfolva a magyarság aggodalmát: „*Egy ó-és újszentiváni küldöttség megjelent a városi tanácsosnál és följárnlotta a községbeli hazafias szerbek áldozatkészségét ahhoz a nemes és lelkes munkához, amelyben a háború okozta sebek beheglesztése céljából az egész magyar társadalom részt vesz. (...) A szentivániak nem csak anyagi, de véráldozatban is kiveszik részüket a monarchia háborújából.*”

Az érem másik oldalán az a tény áll, hogy a magyarországi szerbek sem fogalmaztak meg egységes álláspontot közösségük jövője kapcsán. Létezett a magyar államhoz kötődő, de ugyanakkor az elszakadni kívánó szerb is, amit az augusztus 20-án történtek is alátámasztanak. „*Hat szerb izgató a tábla alatt*”²¹ címmel jelent meg azon hír, ami a magyarság szerb – legalábbis a radikális szerbekről – vallott képét is burkoltan tartalmazza: „*Ma délelőtt a szegei ítéltőtábla fellebbviteli tanácsa hat szerb izgató felett ítélt. Mind a hatan Nagy-Szerbiának voltak fanatikus álmódosói és a háború hírére kitört belőlük a düh a magyarság ellen. Most aztán szigorúan lesújtott rájuk a kivételes törvény igazsága.*” Tehát minden olyan ideológia és annak képviselőinek, akik a Magyar Királyság fennhatóságát és egységét kérdőjelezték meg, azok elítélése igazságos, legitim volt a magyar többség szemében ekkortájt (például jugoszlávizmus).

Az 1914-es év „lelkesedését” és kezdeti sikereit követően a villámháború állóháborúvá vált, ami a közhangulaton, illetve az azt megtestesítő helyi sajtón is észrevehető változást eredményezett. 1915-ben már zajlott a totális háború, a Monarchia több fronton harcolt, így Délvidéken a szerbekkel, Északkelet-Magyarország térségében pedig az oroszokkal kellett szembenéznie, amit a helyi lakosság is megszenvedett. 1915. szeptember 2-án „*A Délvidék elpusztult községei*” címmel egy olyan rövid tudósítás látott napvilágot, amelyben a régió magyar és német lakta falvainak megsegítését helyezi előtérbe a szerző, míg a szerb lakosokról említést sem tesz (holott több esetben az említett községekben nagy arányban jelen voltak, akár többséget is alkotva, például a Szerémségben). „*... a Délvidék lakosságának segítésére nem gondol senki. Egyszerre elfelejtkezett mindenki az összelőtt zimonyi, pancsovai, mitrovicai, orsovai házakról, senki sem gondol a háborúnak délen lakó árváira. (...) Az országos mozgalom vezetőinek gondoskodnia kellene, hogy*

²¹ A hat elítélt név szerint a következő volt: Kalit Milatin, Popolszki Szvetozárné, Magdity Zsarkó, Grozdonov Vász, Bukorotov Mokrinné, Szuboticky Krinkó.

az összegyűlő összeg felesleges részét az összelövdözött délmagyar városokban lakó magyarok és németek házainak újjáépítésére fordítsák.” 1915. november 18-ára a szerb seregek már olyan harapófogóba kerültek, amelyből nem volt esélyük kitörni²², azonban a Monarchia – illetve a vizsgált térség lakossága is – hatalmas emberi, anyagi veszteségeket szenvedett el. „Az ember értéknövekedése” című cikk is ezen helyzet abszurditását és kilátástalanságát tárja fel: „Most azonban egyszerre megváltozott minden. A háború mindenkinek az életét fenyegeti. A pusztta, egyéni létet. Létünk megmentése érdekében csatasíkra kell állítani egész férfianyagunkat. A harcmezőn, ott még érték az ember. A tét irtóztató, de a nyereség értékes. Kezdjük megbecsülni az ember igazi értékeit, a meleg szívet, a gondolkodó agyat. Az ember élete oly végtelenül olcsóvá, de egyúttal végtelenül értékessé vált!” A humánus és a békeidők felértékelődése mellett jellegzetes korabeli kép volt, hogy a fronton együtt harcolt szerb, magyar és román, közösen, háttérben tartva a nemzetiségi ellentéteket is akár. Ugyanakkor a divergáló folyamatokat jelzi, hogy két-három évvel később ugyanezen népek már az országon belül álltak szemben egymással (honvédelem kontra „önrendelkezés-területi hódítás”).

A Délmagyarország hasábjain kialakult „szerb-képet” – amelyet olvasói előtt is feltárt, akik feltehetőleg azonosulni tudtak vele – érdemes az 1917-es és 1918-as cikkek elemzésével zárni, mikor a hadiszerecnse és a háború állása már a központi hatalmak vereségét prognosztizálta, (negatívan) meghatározva így a kisebbségekhez való viszonyt is. Igaz Szerbiát ekkor még a központi hatalmak ellenőrzésük alatt tartották, emiatt a sajtó inkább más frontok eseményeivel foglalkozott, azonban érzékelhető volt már a társadalomban az összeomlás közelsége, a háború utáni rendezésektől való félelem, illetve egy elhúzódó politikai válság. 1917. június 21-én a képviselőház újra összeült, ahol a nemzetiségek sérelmeiket fejezték ki és állást foglaltak a regnáló kormányzattal szemben. „A pártok állásfoglalása a képviselőház csütörtöki ülésén. A munkapárt, a horvátok és a nemzetiségek a kormány ellen.” című cikk külön nem foglalkozik a szerbséggel, azonban a horvátokat kiemeli, akik a térség jövőjének szempontjából fontos szereplők voltak (délsláv elszakadás hivatkozási alapja lett a későbbiekben): „Értekezletet tartottak a horvátok és a nemzetiségi párt is. A horvátok és a nemzetiségi párt is a kormány ellen foglalt állást. A horvátok sérelmesnek tartják, hogy a horvát miniszter nem horvát politikus. Hogy a nemzetiségek miért nem támogatják a kormányt azt ez idő szerint még nem lehet tudni.” A cikk azon túl, hogy egy belső politikai válságra hívja fel a figyelmet, lefesti a nemzetiségek elégedetlenségét és a magyar kormány válasz-, valamint kompromisszumképtelenségét a kérdésben.

A „nemzetiségi veszélyről” és a választójog kiszélesítéséről dr. Kelemen Béla, 1917. júliusában kinevezett főispán, a következő véleménnyel volt („A főispán esküje és beszéde”): „... az aggodalmaskodók gondolják meg, hogy ha az annekszió és a hadikárpótlás nélküli világbéke a maga teljes következetességével, határkiigazítások nélkül jön is létre és Románia és Szerbia a háború előtti terület-határok között állítatnak helyre, a területhatárok hiába lesznek a régiek, nem a régi Románia és a letört Szerbia lesznek a mi szomszédaink, hanem a letört Románia és a letört Szerbia, amely szomszédos államok nem fognak többé a hazai oláh és a szerb anyanyelvű lakosságra oly vonzó erőt gyakorolni, mint gyakoroltak a háború előtt. Ma már ő maguk is és a mi nemzetiségeink is teljes ismeretében vannak a tényleges erőviszonyoknak.” Tehát a főispán 1917 derekán még egyértelműen a magyarság szupremáciáját tartotta reálisnak, nem is gondolva az esetleges területi változásokra, lebecsülve a nemzetiségek önszerveződését és kulturális, politikai, ezen túl társadalmi fejlettségét, nem utolsósorban anyaállamaik katonai potenciálját.

1918 szeptemberében, amikor már csak idő kérdése volt a vereség beismerése, a térségben

²² Ekkor Szerbia már hadban állt már Bulgáriával is, illetve a német seregek segítséget nyújtottak a Monarchiának.

közigazgatási határmódosításokkal kísérelték meg az etnikai arányok átrajzolását, amely napjainkig bevett gyakorlat a többség irányából a kisebbség homogén tömbjeinek megbontása érdekében. A „Szegeđ vármegye” című cikk a következő gondolatmenetet állította fel, amely kijelentések célja egyértelműen a nemzetiségek mihamarabbi asszimilálása volt: *„Szegeđ szabad királyi város székhellyel alakíttatnék egy vármegye, mely állana Csongrád-megye tiszainneni járásából, Csongrád-megye központi járásából, Makó városból és a nagylaki járásból, Torontál-vármegye törökkanizsai, nagykanizsai és törökbecsei járásából, Bácsbodrág-vármegye zentai és óbécsei járásából, Magyarkanizsa és Zenta rendezett tanácsú városokból. Ezen vármegye lakossága 409 398 lélek lenne: ebből 260 201 magyar, 18 612 német, 13 755 tót, 23 178 oláh, 83 836 szerb stb. – mindez lehetővé teszi azt, hogy az ország ezen legnépesebb, tösgyökeres magyar városa, a magyarság asszimiláló képességét érvényesíthesse a délmagyarországi nemzetiségi vidékeken. Igazán botor politika az, amely a nyelvterületi határoknál vonja meg a közigazgatási területi határt. Így Bácskából és Torontálból 86 000 szerb anyanyelvű magyar állampolgár elvonva lesz az újvidéki és a nagyikindai szerb agitátoroktól és a legnagyobb vidéki magyar város kultúrájának égisze alá kerül.”*

1918 őszétől a Monarchia fokozatosan vonult vissza a megszállt Szerbiából, szeptemberben Bulgária különbékét kötött (1918. szeptember 29.), így a szerb államnak lehetősége nyílt nagyobb területek birtokba vételére a segítségére érkező francia csapatokkal összehangoltan. A sajtóban aggodalomra nem is a szerb előrenyomulás, hanem a román és a cseh koncepciók adtak okot, amelyek hatalmas részeket kívántak kiszakítani az országból, ellenben a szerb lakta területek Szerbiának való átadását a közvélemény nem tartotta elfogadhatatlannak²³. 1918. október 29-én a horvátok deklarálták a Magyarországtól való elszakadásuk igényét, ami az első lépés volt az egységes délszláv állam kialakulása felé. A sajtó az eseményről az alábbi módon emlékezett meg („A horvátok nyilatkozata a Magyarországtól való elszakadásról”): *„Az elszakadási nyilatkozat semmi körülmények között sem akadályozható meg. Nincs remény arra, hogy akár az utolsó percben valami megegyezés létrejöhessen. Épp ezért kormánypárti körökben felmerült az az eszme, hogy a nyilatkozat elhangzása után a magyar kormány részéről ünnepélyes tiltakozás történjen, amelyben a horvát delegátusok egyoldalú állásfoglalását érvénytelennek, törvény- és jogellenesnek bélyegezzék.”*

Október 28-án *„megkezdték Délmagyarország katonai kiürítését, illetőleg a katonai raktárak és berendezések Magyarország belsejébe való szállítását”*, azaz az újonnan megalakult magyar kormány kénytelen volt a mai államhatárnál is mélyebben visszavonni csapatait (a belgrádi katonai konvenció értelmében), így megnyílt az út Szerbiának a magyarországi, szerbek és más népek által lakott, területek megszállása, majd egységes államba történő beolvasztása felé. A Szlovén-Horvát-Szerb Nemzeti Tanács megszületésével a délszláv kisebbség átvette a hatalmat, amelyhez a benyomuló szerb csapatok is segítséget nyújtottak. November 18-án *„A szerbek és a románok folytatták előrenyomulásukat”* című cikk a következőképp festi le a Szabadkán kialakult helyzetet: *„A megszállók a magyar hivatalnokokat elmozdították állásukból és magyarországi szerbekkel helyettesítették őket. Az idevaló szerb nők szerb kokárdával járnak az utcán és a városháza tornyán a magyar lobogó mellett szerb és horvát zászló is leng.”* Az elmúlt 97 évben igaz többször változott ezen területen a zászló mintázata, azonban az 1918-as állapotok még napjainkban is fennállnak.

²³ Ellenben ekkortájt senkiben sem fogalmazódott meg, hogy esetleg magyar, vagy német többségű területek is délszláv fennhatóság alá kerülnek.

IV.2. Szegedi Napló

A Délmagyarország áttekintését követően egy másik helyi lap, a *Szegedi Napló* (továbbiakban *Napló*) által körvonalazott „szerb-kép” is segít a két nép korabeli viszonyának feltárásában. A *Napló*, eltérően a Délmagyarországtól, magát politikai, közgazdasági és irodalmi napilapként definiálta, így a háborús események is másképp jelentek meg oldalain, mint az előbb vizsgált „hadi tudósítás” jellegű lapnak. A lap „nemzetibb” jellege révén a magyarság, mint Kárpát-medencei államszervező erő és államának integritása is nagyobb hangsúlyt kapott.

Az első vizsgálandó *Napló* cikk közvetlenül a Ferenc Ferdinánd ellen elkövetett merénylet után jelent meg, 1914. július 1-jén, „*A bünbarlang*” címmel. *„Amúgy is tizenhat nyelven beszéltek már Magyarországon és Ausztriában együtt a népek, volt már köztük szláv elég és nem volt szükség a szaporításukra. S a Balkánon az évek során erősen megváltozott a helyzet. A délszláv államok tüzei kigyulladtak. Szerbia megerősödött és évés közben megjött az étvágya. Neki kellene Montenegró is, kellene Bosznia és Hercegovina is, kellene még Horvátország is. Ezért a célért tülekedik és ebben az aknamunkás harcban minden eszközt jónak lát, amely segíti. Fanatizmusa vad...”* A kiemelt szöveg tisztán jelzi a szerb nacionalizmus erősségét, illetve azzal párhuzamban a Monarchiában megnövekedett (dél)szláv elem arányát, ami veszélyezteti a történelmi Magyarország integritását – a szerző és a közvélemény szerint is. A cikk szerzője továbbá a Délmagyarországi szerbeket, horvátokat káros, mondhatni „nemkívánatos” elemként definiálja, akik az örök instabilitás okai.

A háború kezdeti forratagában nemcsak a délvidéki lakosok menekültek el a harci események elől, hanem szerbiai állampolgárok is megjelentek Szeged városában. 1914. augusztus 15-én „*Megint szerb menekülők Szegeden*” címmel rövid hír született a kaotikus állapotokról: *„A menekültek közt volt egy pap, egy tanító, egy ügyvéd és egy aktív szerb katonatisztnak három gyermeke és a felesége. A menekültek azt beszéltek, hogy rettenetes pánik van Szerbiában. A közönség arra menekül, amerre tud. A szerb katonaság minden lelkesedés nélkül teljesíti kötelességét. Feltételezhető, hogy Szerbiában nagy rémület van, ha már az intelligencia is menekül.”* A háború következtében kialakult helyzet, a menekülthullám leírására, valamint a (lojális) szerbség és a történelmi Magyarország (az állam) viszonyának bemutatására a következő, 1914. október 6-i, „*A szerb pópa búcsúztatója a bitófa előtt*” című rövid hír a legalkalmasabb: *„Ismeretes dolog, hogy amikor csapataink kivonultak Pancsova városából, az ottani szerbek egy része nemcsak örömmel és ebédrel várta Petár király toprongyos leventéit, hanem időközben ki is rabolták a menekülő magyarok házait. (...) Két szerb földműves, akiket nem értek tetten, most került haditörvényszék elé. Halálra ítélték őket, s holttestük mellett a szerb pópa a következőket mondta: Isten nagy és hatalmas. Ereje világokat dönget és nemzeteket dönt porba. A Mindenható szent és kegyelmes. Megbocsátja a bűnök sokaságát és vétkeket milliárdjait. Csak egyet nem bocsajt meg az Úr, a hazaáruló vétkét. Az a legrettenetesebb bűn. Szeressétek tehát ezt a földet, amely kenyereteket adja s amelyben atyáitok hamvai porladnak.”* A hírhez kiegészítésként feltétlen meg kell említeni, hogy a magyarországi szerb közösség identitásának és nemzeti tudatának ápolásában kulcsfontosságú szerepe volt az ortodox egyháznak, amely több esetben szembe helyezkedett az államhatalommal. Az előző hírben az ortodox pópa mégis a lojalitást és a hazaszeretet helyezi előtérbe, szemben a szerb identitással, ami annak is tulajdonítható, hogy a kisebbség hűségének bizonyításával kísérelte meg a jogkorlátozást elkerülni (például katonai közigazgatás).

1915 szeptemberében az állam és a nemzetiségek viszonyát hitelesen tükrözi Ferenc József üzenete Magyarországnak, illetve Tisza István, miniszterelnöknek az arra adott válasza

(„A hódoló küldöttség. Üzent a király Magyarországnak”). A császár, idealisztikus módon a következőképp látta a birodalom és a Magyar Királyság, illetve a nemzetiségek relációját: „A mai nagy megpróbáltatások jobban, mint valaha kitűnt, hogy a kibékítés és a kiegyenlítés e műve népeim lelkét, különösen magyar koronám népeit is teljesen áthatotta. Midőn ellenségeink hódító szándékkal megtámadtak, a magyar és a horvát nemzet egynek érezve magát a koronával, testvéri vetélkedésben többi népeimmel, lelkes elszántsággal és ereje teljes megfeszítésével vette fel hívó szavamra a küzdelmet a reánk törő túlerő ellen. Elnémult az országban minden politikai viszály: az ország összes nemzetiségei egybeforrnak a haza lángoló, minden áldozatra kész szeretetében.” Ferenc József távirata inkább szolgált arra, hogy a Monarchia stabilitását mutassa a külvilág felé, illetve gesztusként megköszönje a nemzetiségeknek, hogy nem fejtenek ki ellenállást a birodalom érdekeivel szemben, mint hogy a valós helyzetet feltárják (lásd. belpolitikai válság, titkos tárgyalások a nemzetiségek vezetői és az anyaállamok között).

A háború végéhez közeledvén megjelentek olyan alternatívák is a nagypolitikában, mint például 1917 decemberében, amikor a Tisza István vezette külügyi delegáció tárgyalta a háború utáni rendezés módozatait. A *Napló* 1917. december 8-i számában „A delegációk” címmel a következő összefoglalót közölte: „Tisza Istvánnak ma is az az álláspontja, amely némelyek szerint az egész világháború gyújtószikrája volt: Szerbiát el kell zárni a tengertől, úgy, hogy gazdaságilag teljesen a monarchiára legyen szorulva. (...) Tisza István gróf polemizál Andrássyval. Azt kívánja, hogy Bulgária Szerbiával és Romániával szemben határkiigazítást nyerjen. Kijelenti, hogy veszedelmet lát abban, ha Szerbia az Adrián megveti a lábát.” Továbbá 1917-től a *Napló* is többnyire a jelentős katonai eseményekkel foglalkozott, a helyi nemzetiségi kérdést háttérben tartva. 1918. október 11-én jelent meg az a térséget is érintő hír, miszerint „a horvát-szerb koalíció délután kezdte meg tanácskozásait és azokat szerdán folytatta. A következő hivatalos közlést adták ki: a horvát-szerb koalíció elismeri, hogy a mostani időpontban szükségessé vált egy nemzeti tanács megalakítása és megbízta őt tagját, hogy a többi párttal tanácskozást kezdjen.”

A helyi sajtóorgánumok elemzésének zárásaképp Tisza István 1918. október 17-i nemzetgyűlési beszédét szükséges megvizsgálni, amely október 18-án jelent meg a *Napló*-ban a „Képviselőház ülése” címmel: „Azoknak a nemzetiségeknek nagyrésze, melyek nem tartoznak sem a magyar, sem a német fajhoz, szintén hűséggel illeszkedik be a nemzet keretébe, és csak elenyésző kisebbség az, amely azzal szembehelyezkedik. (...) Sohasem voltunk a nemzetiségek elnyomói!” Az idézett beszéd korabeli kontextusba helyezve számos ponton állít valótlanúságot, illetve utal rossz helyzetfelismerésre. Ekkor már nem Tisza volt kormányon, így a magyar kisebbségpolitika inkább korlátozó, mint adakozó képet képviselt a nemzetiségek szemében. 1918 októberére a környező államok megkezdték a nemzetiségek és egyben magyarok lakta vidékek megszállásának előkészületeit, amely ellen a válságban lévő magyar politika nem volt képes konstruktív alternatívát felmutatni.

5. Konklúzió. Jövő?

Az előzetes kutatói kérdések ismerete és a források vizsgálata alapján a következő konklúziók megfogalmazása releváns a tanulmány összegzéséül.

1. A magyar politika elkerülhette volna-e a Szerbiával, valamint a magyarországi szerbekkel való konfliktust? Annak ellenére, hogy a kormányzó politikai elit Tisza István vezetésével már az 1910-es években érzékelte, hogy megegyezés szükséges a nemzetiségekkel - az anyaország-

gaikkal való konfliktus elkerülése érdekében, mégsem volt képes egy olyan „standard” politikai arculatot formálni, amely „eltántorította” volna főleg Szerbiát (és Romániát) a határaikon túl élő honfitársaik elszakadásra való ösztönzésétől. Az erőteljes szerb állami propaganda, Szerbia regionális törekvései, valamint a szerb kisebbségnek a nacionalizmusra való fogékonysága önmagában hordozta a háború lehetőségét, amit csak erősített az a tény, hogy a Monarchia nemzetközi tekintélye és katonai potenciálja egyre csökkent a XIX. századhoz viszonyítva. A korabeli sajtóorgánumok ezen túl mind kiálltak a trónörökös meggyilkolását követően a háború szükségessége és létjogosultsága mellett, azonban kivétel nélkül egy lap sem támadta nyíltan a magyarországi délszlávokat²⁴. Tehát, amennyiben a „mi lett volna, ha...” kérdést meg kell válaszolni, akkor feltehetőleg a háborúnak a merénylettől függetlenül be kellett következnie, annak időpontja azonban valószínűsíthetően későbbi évekre tolódott volna – amit Tisza István miniszterelnök is inkább támogatott (lásd.: 12. oldal - *„Egy általunk provokált háborút valószínűleg nagyon kedvezőtlen feltételek mellett kellene végigküzdenünk, míg a leszámolásnak későbbi időre halasztásával, ha ezt az időt diplomáciailag jól használjuk ki, az erők arányának javulását érhetnők el.”*²⁵).

2. *Lojális volt-e a magyar államhoz, illetve el akart-e szakadni a magyarországi szerbség?* A második kutatói kérdés megválaszolásához számos vizsgált forrás nyújt segítséget pro és kontra. Az országos lapok rendre Szerbia azon agitációjáról számoltak be, amelyben igyekeznek a délszláv egység víziójának megfelelően minden szerbet és rokon népet egy államban egyesíteni, ami aggasztotta a magyar elitet. Mindkét helyi lapban jelentek meg olyan cikkek, amelyekben például az újszentiváni szerbek anyagi támogatást nyújtottak a rászorulóknak a háború éveiben, vagy a Magyar Királyság mellett való kiállásról tanúskodtak, ellenben az ellenkező magatartásra is volt számos példa, főleg a szerb megszállást követően. Egyértelműen nem jelenthető ki, hogy a szerbekben ne lett volna jelen a szeparatizmus vágya (mint minden nemzetben ekkortájt – önrendelkezés igénye), azonban a magyarsághoz is szoros történelmi, kulturális, nem utolsósorban pedig gazdasági kapocs fűzte. Összességében a magyarországi szerbség álláspontja az elszakadás kapcsán divergáló volt, amely antinómiát a Monarchia katonai vereségének ténye számolt fel, mikortól a szerb csapatok francia segítségével egyszerűen megszállták a Szerbiával való egyesülésre „ítélt” területet. Érdekesség, hogy a '20-as években ezen annektált terület, amit ma Vajdaság néven ismerünk, a friss délszláv államban megközelítőleg kétszer annyi adót fizetett, mint a „régiszerbiai” lakosai, ami a helyi szerbek is sérelmeztek (sajátos vajdasági szerb identitás).

3. *100 éve ellenséges volt-e a magyar-szerb viszony, vagy pedig csak a nagyhatalmi játszma generálta a háborút?* A sajtóelemzést követően, mint ahogy már a tanulmány korábbi szakaszaiban is kitűnt, a magyar közvéleményről egyértelműen nem mondható el, hogy szerbellenes lett volna (magyarországi szerbekkel szemben kevésbé negatív kép). Ideológiákra bontva a baloldal és a polgári radikálisok (részben liberálisok) csoportja egyáltalán nem volt „kisebbségellenes”, míg a kormányzat is „puha” eszközökkel kísérelte meg a kérdést rendezni, amely a szerb nemzetiséggel való viszonyban is tükröződött (egyházi autonómia, oktatás, sajtó, gyülekezési jog – uszító szervezetek betiltása). Igaz a Szerbiával szemben való revans vágya a merényletet követően az egész magyarságban élt, amely olyan kellemetlen jelenségekkel is párosult, mint a szerb nacionalizmustól (jugoszlávizmus) való félelem, vagy Szerbia regionális „kihívó” szerepben történő megjelenése – de mindezek egy „egyszerű, rövid” háborút követően nem lettek volna meghatározóak a két nép viszonyában. Maga a világháború a kölcsönös garanciaegyezmények

²⁴ A röplapokat és a radikális politikai sajtótermékeket nem beleértve.

²⁵ GALÁNTAI 2001. 85.

miatt robbanhatott ki: azok után, hogy a Monarchia hadat üzent Szerbiának, az Orosz Birodalom rögtön garanciát vállalt szövetségese megsegítésére, nagyhatalmi konfliktussá generálva két állam lokális ellentétét, amiben az osztrák-magyar és a szerb „párharc” marginális kérdéssé vált.

4. Végül a háborús négy évet követően azt az „állami bánásmódot”, amit a szerbek kaptak - „elszenvedtek” a Magyar Királyságtól, később hasonlóan alkalmazta-e a Szerb-Horvát-Szlovén Királyság – Jugoszlávia újonnan „szerzett” kisebbségeivel szemben (magyarság, németiség) és miért? A kérdés megválaszolását elsősorban azzal kell kezdeni, hogy Szerbiában 1914-ben és 1920-ban is egy ázsiai jellegű politikai kultúra volt meghatározó, aminek pusztá léte kizárta a liberális, a jogegyenlőséget támogató kisebbségpolitikát (egyaránt egyéni és közösségi szinten). A frissen egyesült Szerb-Horvát-Szlovén Királyság a békeszerződés ratifikálását követően lényegesen fejlettebb területeket szerzett, mint amilyen a „régí Szerbia” volt, amit magyaráz a nagyszámú német és magyar kisebbség jelenléte is. Mivel a mai Vajdaság területe ekkoriban még háromnemzetiségű volt, azaz a magyar, a szerb és a német elem is hasonló arányban volt jelen, ezért a „jugoszláv” (szerb) politika a revíziótól való félelem miatt igyekezett ezen terület gazdasági potenciálját, valamint a kisebbségek közötti együttműködést csökkenteni. A két kisebbség megosztása céljából míg a németek többletjogokat kaptak, addig a magyar közösség számos ponton korlátozást kellett, hogy elszenvedjen, mint például a földreform, a kultúra, az egyház, az oktatás, vagy a közelet területén.

Kilépve az 1914 és 1918 (1920) közötti kontextusból, végszóként érdemes a két nép XX. századi és napjaink béli viszonyát megemlíteni. Az 1920. június 4-én aláírt trianoni békeszerződés következtében 458 183 (a lakosság 30,23 %-a) magyar és 303 678 (20,04 %) német került, szemben a 382 321 (25,22 %) szerbvel a délszláv királyság impériuma alá, amely adat tükrözi, hogy nem etnikai határok alapján „osztották fel a területet”²⁶. A Vajdaság többnemzetiségű jellege miatt a két világháború között a magyar revíziós politika egyik „célterülete” lett, ami Jugoszlávia széthullását követően 1941-ben beért és a magyar, illetve német lakta területek nagy része újfent Magyarország fennhatósága alá. Azonban a két nép közötti viszonyt jelentősen rombolta a II. világháború alatti, illetve az 1944-46-ban egymással szemben elkövetett atrocitások ténye, mely sebek napjainkig nehezen gyógyultak be. Az elmúlt 96 esztendőben a szerbek létszáma a Vajdaságban megnégyszereződött, míg a magyarok „megfeleződtek”, nem is beszélve a német közösségről, amely 1945-öt követően szinte megszűnt létezni.

A történelemtől és a demográfiai mutatóktól eltekintve az utóbbi 1-2 évben előrelépés tapasztalható a szerb-magyar viszonyt illetően, amely nem csak az Európai Unióhoz való közeledésben, de a politikai színtéren is megjelenik, mint például a csúrogi megemlékezésen, 2013. június 25-26-án, ahol Áder János, köztársasági elnök a következőket mondta: *„Hetven évet kellett várnunk arra, hogy egymás szemébe nézve közösen is kimondhassuk: a bűnnek nincs származása, sem nemzetisége. Nincsenek bűnös népek. Csak bűnös tettek, bűnös indulatok, bűnös emberek vannak.”*²⁷

De, hogy mi szükség is volt ezen utolsó gondolatmenet hozzákapcsolásának a tanulmányhoz? Axiómaként több állítást tudunk 1914-18-ból felállítani, melyekből amennyiben tanult volna a magyar, illetve az utódállamok politikai elitje (esetleg közvéleménye), úgy elkerülhető lett volna számos XX. századi tragédia. Ilyen alaptétel lehet az a tény, hogy az első világháború nem az osztrák-magyar és a szerb „nép” ellentéte miatt robbant ki, vagy hogy a nagyhatalmak felelőtlen módon rángatták a kontinenst egy tragédiába, emellett hiba volt a történelmi Magyarország,

²⁶ Trianoni béke szócikk. Magyar Katolikus Lexikon.

²⁷ Történelmi főhajtás a Délvidéken.

illetve más országok oly módú feldarabolása, hogy az etnikai határokat figyelmen kívül hagyták. A múlt század ezen vizsgálta négy évében hozott, sokszor hibás döntései, pedig jelenkorunkra is hatással vannak. A tanulmány zárásául, egyfajta jövő felé való kitekintésként Tomislav Nikolićnak, szerb államfőnek, a csúrogi megemlékezésen elhangzott szavai szolgálnak: „Szerbia Köztársaság elkötelezett amellett, hogy jelenét és jövőjét a szabadság, egyenjogúság, emberi jogok és jószomszédi kapcsolatok elvének tiszteletére alapozza. Mint egy régi, múltja során többszörösen szenvedett európai nép tagjai tudatában vagyunk a felelősségnek, és teljes mértékben elköteleztettek vagyunk aziránt, hogy hozzájáruljunk az európai népek családja további fejlődéséhez.”²⁸ *

FELHASZNÁLT IRODALOM

- EGRY GÁBOR – FEITL ISTVÁN (szerk.) (2005): *A Kárpát-medence népeinek együttélése a 19-20. században*. Budapest, Napvilág Kiadó.
- BIRKÁS NORBERT (2011): A nemzetiségi és kisebbségi jogok szabályozásának történeti áttekintése a mai Szerbia területén. *Trianoi Szemle* III. évf. 1. sz.
- KOZMA ISTVÁN – PAPP RICHÁRD (szerk.) (2004): *Etnikai kölcsönhatások és konfliktusok a Kárpát-medencében*. Budapest, Gondolat – MTA.
- FABÓ IRMA (1966): A radikális sajtó kialakulása. Világ 1910–1914. *Magyar Könyvszemle* 82. évf. 4. sz. 317–330. http://epa.oszk.hu/00000/00021/00265/pdf/MKSZ_EPA00021_1966_82_04_317-330.pdf
- GALÁNTAI JÓZSEF (2001): *Magyarország az első világháborúban*. Budapest, Korona Kiadó.
- GYÖRI SZABÓ RÓBERT (2006): *Kisebbség, autonómia, regionalizmus*. Budapest, Osiris Kiadó.
- HAJDÚ ZOLTÁN (2010): A Vajdaság 1910–1920 között. Szerb-magyar együttélés és a világháború. *História* 32. évf. 1-2. sz. 30–32. <http://www.historia.hu/userfiles/files/2010-012/Hajdu.pdf>
- KEEGAN, JOHN (2010): *Az első világháború*. Budapest, Európa Könyvkiadó.
- Magyarország népessége*. mek.oszk.hu <http://mek.oszk.hu/02100/02185/html/171.html>
- Hozzáférés: 2014. július 15. 23:46.
- NÉMETH ISTVÁN (2006): *20. századi egyetemes történet*. I. kötet: Európa. Budapest, Osiris Kiadó.
- ROMSICS IGNÁC (2004): *Nemzet, nemzetiség és állam Kelet-Közép- és Délkelet-Európában a 19. és 20. században*. Budapest, Napvilág Kiadó.
- SZEGHÓ PATRIK (2009): Egy újravitt csata – A szerb szellemi elit és Ó-Szerbia kérdése (1912–1939). *Trianoi Szemle* I. évf. 4. sz. 62–75.
- TILKOVSKY LÓRÁNT (1998): *Magyarország nemzetiségpolitikája a 20. században*. Debrecen, Csokonai Kiadó.
- Tisza a nemzetiségi kérdéstről*. Tisza István képviselőházi beszéde. *Trianoi Szemle* 2010. II. évf. 1. sz. 52–57.
- VERMES GÁBOR (2001): *Tisza István*. Milleniumi magyar történelem, életrajzok. Budapest, Osiris Kiadó.
- Visszatér a Délvidék*. Magyar–dél-szláv viszony és a visszacsatolás. Kárpátia Stúdió Kft., 2011.

FORRÁSOK

- A Monarchia ultimátuma Szerbiának*. tudasbazis.sulinet.hu <http://tudasbazis.sulinet.hu/hu/tarsadalomtudomanyok/tortenelem/magyar-tortenelmi-terkeptar/az-osztrak-magyar-monarchia-felbomlasi-forrasgyujtemeny> Hozzáférés: 2014. július 15. 16:12.
- A szerb elnök aláírta a kárpótlási törvényt. http://index.hu/kulfold/2011/10/03/a_szerb_elnok_alairta_a_karpotlasi_torvenyt/
- A Szerb Vajdaság és a Temesi Bánság, 1849–1960. transindex.ro <http://terkepek.adatbank.transindex.ro/belso.php?nev=57>

28 Történelmi főhajtás a Délvidéken. 24.

Az 1868. évi XLIV. nemzetiségi törvény teljes szövege. 1000ev.hu <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=5366>

Az 1910-es népszámlálás. sulinet.hu http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/magyarorszag_i_nemzetisegek/horvatok/a_magyarorszag_i_horvatok_1910_1990/pages/005_az_1910es_nepszamlalas.htm

Trianoni béke szócikk. Magyar Katolikus Lexikon. <http://lexikon.katolikus.hu/T/trianoni%20b%C3%A9ke.html> Hozzáférés: 2014. július 23. 17:48.

Megszámláltattál – A magyar tragédia előérzete. mandiner.blog.hu http://mandiner.blog.hu/2014/07/16/megszamlaltattal_a_magyar_tragedia_eloeerzete Hozzáférés: 2014.07.16 23:35.

Osztirák-Magyar Monarchia adatbank. omm.hu <http://www.omm1910.hu/?adatbank>

Történelmi főhajtás a Délvidéken. A szerb-magyar megbékélés jegyében. Budapest, Külügyminisztérium, 2014.

VIZSGÁLT FORRÁSOK

A tartalom kronológiája szerint sorrendbe állított napilapok és cikkeik.

Délmagyarország

1914. augusztus 12.: *Hogy dolgozott Szerbia a monarchia egysége ellen.* 3. évf. 198. sz. 3.

1914. augusztus 12.: *Az ókeresztúri szerbek hazafiassága.* 3. évf. 198. sz. 4.

1914. augusztus 20.: *Hat szerb izgató a tábla előtt.* 3. évf. 206. sz. 5.

1914. szeptember 14.: *Hazafias szerbek.* 3. évf. 228. sz. 6.

1915. szeptember 2.: *A Délvidék elpusztult községei.* 4. évf. 213. sz. 5.

1915. november 18.: *Az ember értéknövekedése.* 4. évf. 276. sz. 5.

1917. június 21.: *A pártok állásfoglalása a képviselőház csütörtöki ülésén.* A munkapárt, a horvátok és a nemzetiségek a kormány ellen. 6. évf. 144. sz. 1.

1917. július 29.: *A főispán esküje és beszéde.* 6. évf. 176. sz. 6-7.

1918. január 1.: *A meghódított Szerbiában.* A Délmagyarország kiküldött munkatársától – Sipos Iván. 7. évf. 1. sz. 8.

1918. szeptember 3.: *Szeged vármegye.* 7. évf. 201. sz. 3.

1918. október 16.: *A horvátok nyilatkozata a Magyarországtól való elszakadásról.* 7. évf. 241. sz. 3.

1918. október 29.: *Megkezdtek Délmagyarország katonai kiürítését.* 7. évf. 256. sz. 6.

1918. november 15.: *A szerbek és a románok folytatták előrenyomulásukat.* 7. évf. 275. sz. 4.

Szegedi Napló

1914. július 1.: *A bünbarlang.* 37. évf. 155. sz. 1.

1914. augusztus 15.: *Megint szerb menekülők Szegeden.* 37. évf. 202. sz. 6.

1914. október 6.: *Szerb pópa búcsúztatója a bitófa előtt.* 37. évf. 254. sz. 6.

1915. szeptember 3.: *A hódoló küldöttség. Üzent a király Magyarországnak.* 38. évf. 211. sz. 3-4.

1917. december 8.: *A delegációk.* 40. évf. 280. sz. 4.

1918. október 11.: *A horvát-szerb koalíció határozata nemzeti tanács megalakításáról.* 41. évf. 233. sz. 3.

1918. október 18.: *A képviselőház ülése.* 41. évf. 240. sz. 2.

Térképek

Az Alföld etnikai térképe (1910). omm.hu – http://www.omm1910.hu/hu/nterkepek/alfold1_1200000.jpg